

MISIR HİDİVİ II. ABBAS HİLMİ PAŞA’NIN MENTEŞE SANCAĞI’NDAKİ ÇİFTLİKLERİ VE BAZI HUKUK DIŞI FAALİYETLERİ

Mehmet TEMEL*

Öz

Osmanlı egemenliğine girdiği 1517 yılından itibaren ayrıcalıklı eyalet statüsüyle yönetilen Kuzey Afrika ülkesi Mısır, 1867 yılından sonra hıdiv unvanı taşıyan valiler tarafından yönetilmiştir. 1892 yılında atanan ve Mısır’ın son hıdivi olan II. Abbas Hilmi Paşa’nın Menteşe Sancağı’nın Köyceğiz ve Fethiye ilçeleriyle Dalaman bölgesinden satın aldığı çiftlikler, Sarsala ve Kille koylarına kurduğu seyyar demir iskeleler, gezi ve av faaliyetleri, inşa ettiği binalar ve bu süreçteki hukuk dışı uygulamaları çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Mısır hıdivinin pek bilinmeyen bu faaliyetlerini tanıtmaya yönelik bu çalışma, konu hakkında kaleme alınmış inceleme eserinin çok sınırlı olması nedeniyle ağırlıklı olarak Osmanlı Arşivi belgelerinden yararlanılarak yürütülmüştür. Hıdivin çiftlik edinme sürecindeki hukuk dışı faaliyetleri halkın ve yerel idarecilerin şikâyetine konu olmuştur. Hıdiv, Sarsala iskelesiyle çiftlikleri arasına şose yollar inşa ederek birbirine bağlamıştır. I. Dünya Savaşı’nda ilan edilen seferberlikle birlikte harbiye mazbatasına karşılığında mallarına el konulmuş, savaştan sonra zararları kısmen tazmin edilmiştir. Çiftlik de 1928 yılında borcuna karşılık hıdivden alındıktan bir süre sonra Ziraat Vekâlet’ine devredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Hıdiv, II. Abbas Hilmi Paşa, Çiftlik, Köyceğiz, Menteşe, Sarsala*

Abstract

The Estates of the Egyptian Khedive II. Abbas Hilmi Pasha in Menteşe Sanjak and Some of His Illegal Activities

The North African country of Egypt, which had been governed under the status of a privileged province since coming under Ottoman rule in 1517, was administered by governors bearing the title of “Khedive” after 1867. The subject of the current study is the estates purchased by Abbas Hilmi Pasha II - the last Khedive of Egypt, appointed in 1892 - in the districts of Köyceğiz and Fethiye within the Menteşe Sanjak, as well as in the Dalaman region, the mobile iron piers he built in the coves of Sarsala and Kille, his excursions and hunting activities, the buildings he constructed and his illegal activities during this process. This study, which aims to shed light on the little-known

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muğla.
E-Posta: mtemel@mu.edu.tr ORCID: 0000-0002-9577-8872
(Makale Gönderim Tarihi: 10.04.2025 - Makale Kabul Tarihi: 04.07.2025)

activities of the Khedive of Egypt, is primarily based on Ottoman Archive documents due to the very limited number of scholarly works written on the subject. The Khedive's illegal activities during the process of acquiring estates became the subject of complaints by the local people and administrators. The Khedive constructed gravel roads between the Sarsala pier and his estates, connecting them to one another. With the mobilization declared during World War I, his properties were confiscated in exchange for a military certificate (harbiye mazbatası), and after the war, his losses were partially compensated. The estate, which was taken from the Khedive in 1928 as payment for his debt, was transferred to the Ministry of Agriculture shortly thereafter.

Key Words: *Khedive, Abbas Hilmi Pasha II, Estate, Köyceğiz, Menteşe, Sarsala*

Giriş

Tarihi geçmişi M.Ö 3000'li yıllara uzanan Mısır, Asur'dan Roma'ya, Bizans'tan Osmanlıya birçok imparatorluğun egemenlik alanına dâhil olmuş bir kuzey Afrika ülkesidir. Osmanlı yönetimine girdiği 1517 yılından itibaren ülkede güçlü bir idari düzen kurulmuş ve ayrıcalıklı eyalet statüsünde yönetilmiştir. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Memluk beylerinin eyaletin yönetimiyle ilgili karar alma süreçlerine dâhil edilmesiyle idari krizler yaşanmaya başlanmış, bölgenin Fransa işgaline uğraması ve İngiltere'nin Memluk beyleri üzerinden Mısır'daki yönetime müdahil olma girişimleriyle birlikte siyasi krizler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu krizler döneminde Mısır'ı işgal eden Fransızlara karşı mücadele etmek için gönderilen askeri birliklerin içinde rütbesiz bir asker olarak görev yapan Kavalalı Mehmet Ali, yerel güçlerin desteğiyle yükselmiş ve 1805 yılında vali olarak görevlendirilmiştir. Fransa'nın desteğiyle Mısır'da uyguladığı başarılı ekonomik, siyasi ve askeri politikalar sayesinde ülkeyi güçlendiren Kavalalı, isyanlarıyla Osmanlı Devleti'ni zaafa uğratmaya başlayınca İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne sağladığı destekle gücü kırılmıştır. 1840 yılındaki Londra konferansında özerklik statüsü verilen Mısır'da, valilik makamı da 1841 yılından itibaren Mehmet Ali Paşa'nın soyuna bırakılmış, böylece Osmanlıya bağlı yerel bir hanedanlık kurulmuştur.¹

Kavalalı Mehmet Ali'nin, oğlu İbrahim Paşa'dan torunu olan İsmail Paşa 1863 yılında Mısır'a vali olunca Mısır'daki asker sayısını arttırmak, yasa yapmak, nişan vermek, antlaşma imzalamak, yabancı devletlere memur göndermek gibi yetkilerin yanı sıra kendisine hıdiv unvanı verilmesi talebinde bulunmuş, bu isteklerinin bir kısmı 8 Haziran 1867 tarihli fermanla kabul edilerek sadrazamlık payesine eşdeğer olan hıdiv unvanı da verilmiştir.² Mısır valileri bu tarihten itibaren hıdiv olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Mısır'da, 1867 yılından hıdivliğin ilga edildiği 1914 yılına kadar İsmail Paşa, oğlu Tevfik Paşa ve onun oğlu II. Abbas Hilmi Paşa hıdiv olarak görev yapmışlardır.

¹ Kızıltoprak 2023, Cilt 1, s.155,158.

² Kızıltoprak 2023, Cilt 1, s.162.

Menteşe sancağının Köyceğiz, Marmaris ve Fethiye ilçelerinde araziler satın alıp çiftlikler kuran, av eğlenceleri yapan, tekneleri için koylarda iskeleler kurmaya çalışan son Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa'nın Menteşe'deki söz konusu faaliyetleri bu araştırmanın konusunu oluşturmuştur.

Abbas Hilmi Paşa 14 Temmuz 1874 tarihinde İskenderiye'de doğmuş, babasının ölümünün ardından 1892 yılında hıdiv olarak atanmıştır. İç ve dış politikada dengeli bir politika sürdürememesi nedeniyle sorunlarla karşılaşmış, ülke içinde ve dış ülkelerde muhalifleri artmış, suikastlara uğramış ve yaralanmıştır. Seyahatten hoşlandığı için Osmanlı Devleti'nin rıza göstermemesine rağmen her yıl Avrupa gezisine çıkmış³, 1899 yılından itibaren de Menteşe sahillerinde keşif faaliyetlerine başlamıştır. Lüks yaşam tercihinin yansıması olsa gerek Muğla'ya yaptığı her seyahate farklı bir yatıyla geldiği görülmüştür.

Hıdiv, Osmanlı Devleti'ne karşı da istikrarlı bir siyaset takip edememiş, 1914 yılı yazında geldiği İstanbul'da suikasta uğrayıp yaralanmış, I. Dünya Savaşı çıkınca da Mısır'a dönememiştir. 19 Aralık 1914 tarihinde Mısır İngiltere himayesine girince Abbas Hilmi hıdivlikten azledilmiş ve yerine ailenin en yaşlı üyesi Hüseyin Kâmil getirilmiştir. Mısır'ın bağımsızlığa kavuşması ve Hüseyin Kâmil'in yerine 15 Mart 1922 tarihinde kral unvanıyla Fuad'ın getirilmesinin ardından hıdivlik haklarını tamamen kaybetmiş ve malları müsadere edilmiştir. Cumhuriyet döneminde hayatını sıklıkla Türkiye ve Viyana'da geçiren hıdiv yurt dışı seyahatleri için süresi dolduğunda yenilenmek üzere siyasi pasaport verilmiş⁴, I. Dünya Savaşı'ndan önce Muavenet Tertibinden hıdiviyet maaşı ve diğer masrafları için ödenen meblağın geri alınmasıyla ilgili takipten vazgeçilmiştir.⁵ İki oğlu bulunan Abbas Hilmi, 20 Aralık 1944'te Cenevre'de hayatını kaybetmiştir.⁶

1. Abbas Hilmi Paşa'nın Köyceğiz, Marmaris, Dalaman ve Fethiye'deki Keşif ve Gezi Faaliyetleri

Abbas Hilmi Paşa'nın Muğla bölgesindeki keşif, gezip görme ve av amaçlı seyahatleri 1899 yılında başlamıştır. Bu yıldaki seyahati 31 Temmuz günü Rodos üzerinden Marmaris'e gelmesiyle gerçekleşmiş ve aralıklarla güz mevsimine kadar devam etmiştir.⁷

³ Şahin 1988, Cilt.1, s.25.

⁴ BCA, 30.18.1.1/24.32.16.

⁵ BCA, 30.18.1.1/13.17.10.

⁶ Şahin 1988, Cilt.1, s.26. II. Abbas Hilmi Paşa'nın Beykoz Hıdiv Kasrı'ndaki yaşamı için bkz. Çelik 2007, s.401-420.

⁷ BOA, Y.PRK.ASK, 153/81, Lef.1.

Safa'ül-bahr adlı yatıyla Marmaris yakınlarındaki Karaağaç limanında demirleyen hıdiv, fırtına nedeniyle bir süre beklemek zorunda kalmış, fırtınanın sona ermesiyle de Aydın vilayetinden Mabeyn-i Humayun Baş kitabetine gönderilen tahriratta ifade edildiği gibi Mısır'a dönmesi beklenmiştir.⁸ Ancak hıdiv Mısır'a dönmek yerine gezisini genişleterek Köyceğiz, Dalaman ve Dalyan bölgelerinde gezinti ve keşif yapmış, karada avlanmış, oradan Mekri'ye (Fethiye) geçerek bugün Kayaköy adıyla bilinen Levissi'yi ziyaret etmiştir.

Maiyetinde Mısırlı Çerkes asıllı Şekip Paşa, kâtibi İzzet Bey, Rodos polis komiseri Hamdi Efendi, bir yaver yüzbaşı, hazine-darı İsmail Efendi, Rodos'tan Şeyh Abdullah Efendi de bulunan hıdiv, geceleri yatında geçirmiş, gündüzleri karaya çıkarak yaya veya atla gezip avlanmış. Marmaris'e geldiğinde limanda demirlemiş, şehir gezisi sırasında halkın yardımıyla inşa edilmekte olan bir camiye 50 Osmanlı lirası yardımda bulunmuş, ara vermeden Köyceğiz'e hareket ederek Büyük Karaağaç mevkiinde bir süre avlanmış. Bu sırada kendisine 3 Müslüman avcı ile 2 jandarma eşlik etmiştir.⁹ Hıdiv, Küçük Karaağaç ve hemen yakınındaki göl kenarında gezi yapmış, Dalyan ve Köyceğiz'in dağlarını, Dalaman'ın ovalarını gezmiş, Fethiye Kayaköy gezisiyle de seyahat ve keşfini sonlandırmıştır.¹⁰ Hıdivin bu gezilerinin reji vapuru süvarisi tarafından günü gününe takip edildiği Menteşe mutasarrıf vekili Hilmi tarafından Aydın vilayetine gönderilen tahrirattan anlaşılmaktadır.

Yıldız sarayı baş kitabet dairesinden Sadarete gönderilen 10 Eylül 1899 tarihli tezkerede Mısır hıdivinin izinsiz olarak Osmanlı ülkesinde keyfince dolaşmasının yasak olduğu bildirilerek Mısır'a dönmesi gerektiğinin kendisine usulünce tebliğ edilmesi istenmiştir.¹¹ Ekim ayı başlarında hala Fethiye limanında bulunan hıdiv 11 Ekim 1899 tarihinde Aydın vilayeti aracılığı ile Mısır'a teşrif etmelerinin padişah iradesi gereğince zorunlu olduğu tebliğ edilmiş¹², Fethiye kaymakamlığı tarafından aynı gün Aydın vilayetine gönderilen tahriratta da hıdivin saat bir buçukta Rodos'a teşrif buyuracağı bildirilmiştir.¹³

Tahsin Paşa'nın başında bulunduğu Yıldız Sarayı Baş Kitabet Dairesi'nin, hıdivin bu seyahatlerinden hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. 17 Ekim 1899 tarihinde hazırlanıp Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Selanik ve Yanya vilayetlerine gönderilen tahriratta, tebdil-i hava ihtiyacıyla gelen hıdivin belirli bir süre İstanbul'a gelerek kendisine tahsis edilen ikametgâhta oturup padişaha yüz sürmesi gerekirken iki kez Marmaris'e giderek bazı kişilere akçeler dağıtıp

⁸ BOA, Y.EE.KP, 10/903, Lef.2-3.

⁹ BOA, Y.EE.KP, 10/903, Lef.5-6.

¹⁰ BOA, Y.EE.KP, 10/903, Lef.8.

¹¹ BOA, İMTZ. (05).34/1990, Lef.1.

¹² BOA, Y.EE.KP, 10/903, Lef.9.

¹³ BOA, Y.EE.KP, 10/903, Lef.10.

vaatlerde bulunduğu, av bahanesiyle pek çok bölgede dolaştığı, halktan bazı kişileri vapuruna aldığı, bazı hükümet memurlarının hıdivin bu faaliyetlerine müsamaha gösterdiği hatırlatıldıktan sonra hıdivin bu davranışlarının, padişaha ve devlete olan sadakatının gerekleriyle uyuşmadığı ifade edilmiştir. Tahriratta, vilayetlerin ve Dâhiliye Nezaretinin hıdivin seyahatleri hakkında Sadarete bilgi vermediğine dikkat çekilerek hıdiv ve yanındakilerin maksatlarına karşı kayıtsız kalan memurların da padişah nazarında sorumlu oldukları bildirilmiş ve daha dikkatli olunması ve tebliğ gereğinin yapılması istenmiştir.¹⁴

Aynı tarihte Sadaret Mektûbî Kalemî'nden Dâhiliye Nezaretine gönderilen tezkerede de hıdivin bir an önce Mısır'a dönmesinin kendisine tebliğ edildiği ve ona göre gereğinin yapılması istenmiştir. 18 Ekim günü Sadareten Mısır Hıdivliği'ne de bir tezkere gönderilerek hıdive Mısır'a dönmesi için iki kez tebligatta bulunulduğu, işin önem ve aciliyeti nedeniyle bir an önce dönmesi ve ayrılış zamanının bildirilmesi istenmiştir.¹⁵ Aydın vilayeti de 18 Ekim 1899 tarihinde Sadarete ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta padişahın iradesi gereğince Mısır'a dönmesi hususunda kendisine telgraf çekildiği bilgisi verilmiştir.¹⁶ Padişahın, hıdivin izinsiz seyahatlerine hoşgörülü davranılmasından sorumlu tuttuğu kurumların başında Sadaret makamı geliyordu.

Saray Baş Kitabet Dairesinden 21 Mart 1907 tarihinde Sadarete gönderilen irade-i seniyyede Mısır Hıdivliğinde görevli iki kişinin Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa adına Muğla ve Marmaris civarında arazi satın almak amacıyla İzmir'e gittiği, satın alınacak arazinin uzunluk ve genişliği, sahipleri ve kaçta satın alınabileceğine ilişkin bilgiler edindikten sonra döndükleri bunun da Sadaretin izin ve müsamahası olmadan yapılamayacağı ifade edildikten sonra buna asla izin verilmemesi ve gerekli önlemlerin alınması gerektiği bildirilmiştir.¹⁷ Baş Kitabet Dairesinden gönderilen iradeye 22 Mart günü bir tezkereyle cevap veren Sadaret, hıdivin adamlarının gezileri hakkında asla bilgilerinin olmadığını, yerel yöneticilerden de herhangi bir bildirim almadıklarını, hiçbir bilgi sahibi olmadıkları bir konuda müsamaha gösterilmesinin de düşünülemeyeceğini ifade ettikten sonra eğer böyle bir olay gerçekleşmiş ise yasaklanması için derhal Aydın vilayetine telgraf çekileceğini bildirmiştir.¹⁸

Sadaretin Aydın vilayetine çekmiş olduğu telgrafa verilen cevaptan, saray baş kitabetinin iddialarının doğru olduğu anlaşılmaktadır. 22 Mart 1907 tarihinde Aydın vilayetinden gelen ve Sadaret tarafından 15 Nisan 1907 tarihinde saray baş

¹⁴ BOA, İ.MTZ.(05), 34/1991; Y.EE.KP, 10/911, Lef.3.

¹⁵ BOA, A. {MTZ. (05), 14.B/98, Lef.1-4.

¹⁶ BOA, Y.EE.KP, 10/911, Lef.4.

¹⁷ BOA, İ.HUS, 152/15; BOA, BEO, 3017/226273.

¹⁸ BOA, Y.A.HUS, 510/33.

kitabete dairesine sevk edilen cevapta, Mısır'dan Muğla'ya yaklaşık 3-4 ay önce Muğlalı Hasan Çavuş ve Giritli Ahmet Efendi adlarında iki kişinin gelip Muğlalı Hacı Ali Efendi varislerinden Rifat Efendi, Halilibrahim Efendi'nin kızı, Cafer Efendi'nin eşi, Şevki, Cemal ve Şerif Efendilerin müştereken tasarrufunda olan Köyceğiz'deki Mihrişah Valide Sultan Vakfı'ndan bir miktar ormanı, yüz bin dönümü aşkın bir tarım arazisini ve ona bitişik olan Akçataş, Söğüt, Kızılyurt ve Burunca çiftliklerini 5500 Osmanlı lirasına satın almak için anlaşlıktan sonra Muğla'dan ayrıldığı ifade edilmektedir.

Cevabi tahriratın devamında Hasan Çavuş ve Ahmet Efendi'nin hemen ardından hıdiv ile ilişkileri olduğunu beyan eden ve İskenderiye'den geldiği anlaşılan Giritli Ahmet Nusret Ağa adlı kişinin söz konusu arsa ve arazileri kendi adına satın alacağını ifade ettiği ve bunun inandırıcı bulunmadığı, yapılan ayrıntılı araştırmada Nusret Ağanın yanında Anadolu'dan bir kişinin daha bulunduğu, bu kişilerin Mısır hıdivi adına Mısır'da Maryoti mevkiinden Bingazi sınırına kadar yapılacak şimendüfer hattına kereste tedarik ve nakli için hıdiv adına söz konusu arazileri ferağ¹⁹ muamelesi sonradan yapılmak üzere özel bir senetle satın almış olduklarının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Menteşe mutasarrıflığına da bu tür girişimlere izin verilmemesi gerektiği hususunda tahrirat gönderildiği bildirilmiştir.²⁰

Defter-i Hakani Nezareti de 22 Mart 1907 tarihli padişah iradesine atıfta bulunarak Mısırlılara satışı yapılacak olan arazilerin ferağ muamelesinin istisnalar dışında yapılmamasını istemiştir. Mısırlılara yapılan arazi satışlarının ferağ muamelesinin yapılması teklifi valilik veya mutasarrıflıklardan gelmiş ise bazı durumlarda ferağ işlemi yapılmıştır. Yukarıda ifade edilen istisnalar ise bunlardı. Mesela İzmir Karşıyaka Papaz İskeleyi mevkiinde Yovan Efendi tasarrufunda iken Mısır eşrafından Hasan Zeki Bey'e satılan üç dönüm üç evlek tarlanın ferağ muamelesi için Aydın valiliği teklifte bulunduğu uygun görülmüştür.²¹

Köyceğiz ve Dalaman'daki beğendiği arazileri satın almakta kararlı olan hıdiv 15 Eylül 1908 tarihinde El Mahruse adlı yatıyla ve 200 kişiden oluşan maiyet askeriyle Dalaman iskelesine yanaşmış ve Köyceğiz kaymakamını yatına davet etmiştir.²² Kaymakam beye Dalaman'daki Şevki Bey çiftliği, Arnavut Cafer Efendi ve Sarraf oğlu Andorya'nın çiftlik arazilerini de satın almak istediğini belirterek ferağ işlemlerinin umumi vekili tarafından takip edileceğini ifade etmiştir. Dâhiliye Mektûbî Kaleminden Sadarete gönderilen 18 Eylül 1908

¹⁹ Ferağ: Bir mülkün tasarruf, sahip olma hakkını başkasına terk etme. Devellioğlu 1990, s.307.

²⁰ BOA, Y.A.HUS, 510/137.

²¹ BOA, Y.MTV, 302/159.

²² BOA, BEO, 3400/254948, Lef.1.

tarihli tezkerede daha önce çiftliklere ferağ muamelesi yapılmaması hususunda vilayetlere tebligat gönderilmişse de Aydın vilayetinden gelen ferağ talebinin uygun görülmesi ve ferağ muamelesi yasağından vazgeçilmesi isteğine ilişkin görüş bildirilmiştir.²³

Mısır Hıdivliğinden 20 Eylül 1908 tarihinde Sadarete çekilen telgrafta da padişah iradesi gereğince izin verilmeyen ferağ muamelesinin yapılamamasının Kanun-ı Esasi'ye uygun düşmediği belirtilerek ferağ muamelesi için ilgililere emir verilmesi talebinde bulunulmuştur.²⁴ Muğla'daki temsilcisinin ve kendisinin girişimleri sonunda ferağ izni alan hıdivin yapmakta olduğu işleri tahkik etmek amacıyla da harcırahı yerel belediyenin gelirinden ödenmek üzere bir tahkik memuru atanmıştır.²⁵

2. Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşanın Köyceğiz, Dalaman ve Fethiye'den Satın Aldığı Arazi ve Çiftlikler

1911 yılı ocak ayına kadar birçok kez Dalaman'a gelmiş olan hıdivin satın almış olduğu vakıf ve miri arazilerin dönümleri, değerleri, sınırları, ferağ tarihleri ve kimlerden ferağ edildiğine dair Köyceğiz Defter-i Hâkânî İdaresi tarafından bir cetvel, Köyceğiz Nüfus memurluğu tarafından da bu arazilerin sınırları içinde bulunan köylerde sakin halkın nüfus miktarını kadın-erkek dağılımıyla gösteren ayrı bir cetvel hazırlanmıştır.

Cetvellerde vakıf ve miri arazilerin sınırları içindeki köyler ayrı ayrı belirtilmekte, ikamet edilen veya edilmeyen köylerle sakinlerin ne ile meşgul oldukları, arazilerin müştemilat tarla, orman, meyve bahçesi olup olmadığı gibi bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Köyceğiz ve Dalaman'daki Çiftliklerinin Sınırları İçindeki Köyleri ve Sakinlerinin Durumunu Gösterir Cetvel.²⁶

Söğüt Vakıf Çiftliği	Yanık Saray köyü Dalaman Sofular köyü Söğüt köyü	Bu köyler bu çiftlikte meskûn ve çiftçidirler.
Akçataş Vakıf Çiftliği	Çakallık köyü Akçataş köyü Dalaman Kıpti köyü	Bu köylerin ahalisi bu çiftlikte meskûn olup çiftçidirler
Kızılyurt Vakıf Çiftliği	Kızılyurt köyü Çürükardı köyü İslamkerim Mahallesi köyü	Bu köylerin ahalisi bu çiftlikte meskûn olup çiftçidirler

²³ BOA, BEO, 3400/254948, Lef.2.

²⁴ BOA, BEO, 3400/254991, Lef.2.

²⁵ BOA, DH.MKT, 2879/67.

²⁶ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.12.

	Çerkes Ali Bey Mahallesi köyü Mergenli köyü Mergenli Perakende köyü	
Arazi-i emiriyeden Çelen Çiftliği Tahminen 20 çift kadar	Şerler köyü Kapakargın köyü Karaçalı köyü	Bu köylerin ahalisi kısmen çiftlikte ziraatla uğraşsalar da kendileri bu çiftlikte ikamet etmeyip köylerinde meskûndurlar
Arazi-i emiriyeden olup Yüksekum'da Yörük Hacı Mehmet Bey'den aldığı çiftliktir	Şerler köyü Karginkürü köyü Kapakargın köyü Karaçalı köyü	Bu köylerin ahalisi bu çiftlikte oturmayıp sadece çiftçidirler. Ziraat olunan bu çiftlik tahminen 20 çift kadardır
Arazi-i emiriyeden olup Mekri'de Sarraf Oğlu Andorya'nın varislerinden aldığı çiftlikler	Bezkesse köyü Karaçalı köyü Gür köyü	Bu köylerin ahalisi bu çiftlikte oturmayıp bazıları sadece bu çiftlikte ziraatla uğraşırlar Bu çiftlikte tahminen 20 çift çiftçi vardır

Tablo 2. Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Köyceğiz ve Dalaman'daki Çiftliklerinin Sınırları İçindeki Köylerin Erkek ve Kadın Nüfus Dağılımları²⁷

Köylerin İsmi	Nüfus Miktarı	
	Erkek	Kadın
Söğüt	184	210
Yanık Saray	16	19
Dalaman Sofular	59	67
Çakallık	16	28
Akçataş	149	136
Dalaman Kıpti	64	69
Kızılyurt	169	177
Çürükardı	59	43
İslamkerim	24	19
Ali Bey	11	13
Mergenli	55	27
Mergenli Perakende	30	33
Şerler	190	179
Kapakargın	223	208
Karaçalı	84	87
Karginkürü	75	66
Gür	45	35
Bezkesse	237	261
Yekûn	1690	1677

²⁷ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.6.

Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Menteşe Sancağı'ndaki Çiftlikleri ve Bazı Hukuk Dışı Faaliyetleri

Tablo 3. Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Köyceğiz ve Dalaman'daki Çiftliklerindeki Arsaların Cins, İlk Sahipleri, Ferağ Tarihleri, Miktarları, Kıymetleri, Mevkileri ve Kıtalarını Gösterir Cetvel.²⁸

Cinsi	İlk sahibi	Ferağ tarihi	Miktarı	Kıymeti krş	Mevkii	Kıta
Arz-1 miride müştemilatla birlikte tarla	Yüksekkum'da mukim Cafer Efendi ve biraderi Hacı Abdurrahman	26 Eylül 1908	540	200,000	Kapukargın	3
Arz-1 miride tarla	Mekrili Sarraf Oğlu Andorya veresesi Kıryako Dimitri ve Andon	26 Eylül 1908	157	23,079	Şerler, Kargınkürü, Bezkesse	7
Arz-1 miride tarla	Sarraf Oğlu Kıryako ve Dimitri	26 Eylül 1908	90	13,230	Bezkesse ve Gür	3
Arz-1 miride tarla	Sarraf Oğlu Andorya veresesi Kıryako Dimitri ve Andon	26 Eylül 1908	237	43,325	Bezkesse Kargınkürü	6
Arz-1 miride tarla	Kapukargın köyünden Kara Süleyman Oğlu Ali	26 Eylül 1908	560	5,250	Kapukargın	4
Arz-1 miride tarla	Şerler köyünden Arnavut Kerim Ağa	26 Eylül 1908	70	5,000	Şerler köyü	3
Arz-1 miride tarla	Kapukargın köyünden Âlime evladı Hatice ve Rukiye mahdumu Mehmet	26 Eylül 1908	124	4,650	Kapukargın	2
Arz-1 miride tarla	Kapukargın'dan Kaşlı Meryem kerimesi Feride	26 Eylül 1908	50	3000	Kapukargın	1
Arz-1 miride tarla	Yüksekkum'da mukim Hacı Mehmet Beyzade İbrahim Bey	28 Ocak 1909	70	10,000	Şerler	1
Arz-1 miride tarla	Köyceğiz'de mukim Mehmet Bey	28 Ocak 1909	436	96,900	Kapukargın ve Karaçalı	11

²⁸ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.7.

Mehmet TEMEL

Arz-1 miride tarla	Sarraf Oğlu Kırıyako ve Kapu köyünden üç şahıs	18 Nisan 1909	576	23,300	Kapukargın Karginkürü	5
Arz-1 miride tarla	Karginkürü'nden Mustafa Bey evlatları	18 Nisan 1909	128	21,900	Karginkürü	1
Arz-1 miride tarla	Karginkürü köyü ahalisinden dört şahıs	19 Nisan 1909	160	4,500	Karginkürü	4
Arz-1 miride tarla	Kapukargın'dan Molla Hasan Oğlu Hasan ve Ömer Hoca	19 Nisan 1909	8	3,812	Kapukargın	2
Arz-1 miride tarla	Karginkürü'nden Türkmenzade Ali Efendi	19 Nisan 1909	50	2,000	Karginkürü	1
Arz-1 miride tarla	Kapukargın'dan Kara Süleyman Oğlu İbrahim Kerimesi Zeynep	19 Nisan 1909	280	2,500	Kapukargın	2
Arz-1 miride tarla	Kapukargın'dan Kayalı Pavli Kerimesi Reyne	11 Aralık 1909	470	32,100	Kapukargın	5
Arz-1 miride tarla	Tersane Adası'ndan Papaz Yorgi Veled-i Nikola	11 Aralık 1909	89	5750	Kapukargın	4
Arz-1 miride tarla	Yüksekkum'da mukim Hacı Mehmet Bekir	11 Aralık 1909	580	23,000	Kapukargın	2
Orman, eşcar-ı müsmire (meyve ağaçları) ve gayr-ı müsmireyi (meyve vermeyen ağaçlar) havi Mihrişah Valide Sultan Evkafından mazbut arazi	Müsteciri Muğlalı Hacı Ali Efendi Zade Cemal, Şeref, Zühre ve Halilibrahim Ağanın Kerimesi Cibliye Hanım	26 Ocak 1910	290,000	1,100,000	Söğüt, Akçataş, Kızılyurt ve Burunca	6
Mihrişah Valide Sultan Evkafından orman ve	Köyceğizli Ali Rıza Paşazade Yusuf Cemil Bey	16 Ağustos 1910	5200	160,000	Mergenli	5

Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi Paşa'nın Menteşe Sancağı'ndaki Çiftlikleri ve Bazı Hukuk Dışı Faaliyetleri

eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmireyi havi arazi						
Yekûn			299.877	1783,296		78

Köyceğiz Defter-i Hakani İdaresi'nin hazırlamış olduğu cetvele göre Abbas Hilmi Paşa'ya 16 Ağustos 1910 tarihine kadar 1.783.296 kuruş bedel ile 78 kıtada 299.877 dönüm miri, vakıf, eşcar-ı müsmire ve gayr-i müsmireyi içeren arazi ferağ edilmiştir.

22 Ocak 1911 tarihinde Muğla jandarma Tabur Kumandanlığına gönderilen cetvellerle birlikte İkinci bölük kumandanı Hüseyin Fikri Bey tarafından hıdivin ve elemanlarının bölgedeki faaliyetlerine ilişkin oldukça ayrıntılı bilgiler de verilmektedir. Bölük kumandanının 616 sayılı tahriratında şöyle denilmektedir:

Hıdiv, Köyceğiz ve Dalaman'daki arazilerin yanı sıra Rodos'a bağlı Uzun Ali adasını da tabur idaresi vasıtasıyla ferağ ettirip almıştır. Kille ve Sarsala iskelelerini henüz almamış ise de bunları da almak için çalışmakta, bugünlerde alması kuvvetle muhtemeldir. Henüz Kille iskelesini almadığı halde geçen sene oraya demir iskele kurdurmuş ancak bu iskelenin denizin dalgalarına mukavemet edemeyeceğini anlayınca yıktırmıştır. Yeni iskeleyi de dalgalardan korunmuş Sarsala iskelesine kurdurması büyük ihtimaldir.

Bezkese köyünün güney doğusundaki Eski Konak yeri denilen mahaldeki bir tepeye hıdive mahsus bir katlı ve çok odalı Bağdâdi bir bina yapılmıştır. Çelen çiftliği denilen yerde de bir bina yapılmış, onun hemen yanına üstü açık, kare şeklinde sığır koymak için kalın duvarlı bir yapı daha inşa edilmiştir. Bina yapmak için Çakallık'a (Dalaman) birçok taş getirilmiştir. Hıdiv her geliş ve gidişinde Kille ve Sarsala iskelelerine çıkmıştır. Askerini buralarda çalıştırmış, maiyetindeki çeşitli rütbelerden zabitanla civarı gezip dolaşmıştır. Hıdivin Dalaman'da bulunmadığı zamanlarda 12-13 kadar askeri bütün çiftliklerinde dağınık halde bulundurulmakta, ellerinde beylik tüfekler ve revolverler taşımaktadırlar. Şu anda zabitan yoksa da bir binbaşı ara sıra çiftliğe gelip gitmektedir.

Getirdiği mühendisler vasıtasıyla tüm çiftliklerinin ve civarındaki arazilerin topoğrafya usulüyle haritasını çıkartmıştır. Özellikle Dalaman çayının kaynağına varıncaya kadar haritasını aldırılmış, Köyceğiz'den Mekri'ye giden telgraf hattını Bezkese üzerinden bir kol ayırarak direkler diktirmiş ve iki tel çekerek Dalaman çiftliğine getirmiştir. Ancak henüz işletilmemektedir. Dalaman'dan hıdivin ikametine mahsus binaya telefon hattı çekmek için direk

diktikleri gibi yine Dalaman'dan Çelen çiftliğine kadar telefon direği dikilmiştir. Dalaman'dan Çelen çiftliğine ve hıdivin ikametine mahsus binaya kadar geniş bir yol inşası için toprak tesviyesi yapılmaktadır. Sarsala'dan da hıdivin ikametgâhına kadar daha az genişlikte bir yol yapımı için toprak tesviyesi tamamlanmıştır. Dalaman'dan hıdivin ikametine ait binaya kadar çekilen telefon direkleri Karaçalı'dan Hafız oğlu İsmail'in tarlasından geçirilmiş olup bu telefonun dibinden de geniş bir yolun toprak tesviyesi yapılmıştır. Hıdiv, bu kazadan başka Mekri'den Kargı çiftliğini satın almıştır.²⁹

2. Bölük kumandanı konuyla ilgili 22 Ocak 1911 tarih ve 617 sayılı ikinci bir tahrirat göndererek hıdivin bölgedeki adamları ve faaliyetleri hakkında bilgiler vermiştir. Tahriratta hıdivin en güvenilir, her türlü işlerini gören, çiftliklerin satın alma memurluğunu yapan adamının Çelen çiftliğinde ikamet eden Giritli Ahmet Ağa olduğu ve şu günlerde Mısır'da bulunduğu belirtildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

Sarrafoğlu çiftliğinde mühendis olarak bir temsilcisi bulunmakta olup ara sıra Dalaman çayına gelerek değişik zamanlarda suyun derinliğini ölçmekte ve hava derecelerini özel defterine kaydetmektedir. Ayrıca Kayalı Mihal Konstanti adında bir kâhyası, Emin İmam adında çiftliklerin müfettişlik ve direktörlüğünü yapan, lisan bilen biri, Yüksekumlu Yahya isminde bir sandıkkâr, Muğlalı Hasan Çavuş adında bir kolcusu da bulunmaktadır.

On iki yıl önce tapu kâtipliği yapan Hacı Şevki Efendi'nin hazırladığı sahte tapu koçanı ile Kayalı Masalcıoğlu zevcesine satılan ancak tapu koçanının sahteliğinin anlaşılması üzerine mahkemeye intikal eden Kapukargın köyünün Kapıdağ mevkiinde bulunan ormanlarla kaplı 70 dönümlük arazi geçen sene hıdiv namına ferağ edilmiştir.

Bugünlerde Sarsala ve Kille limanlarında bulunan yedişer-sekizer dönümlük araziye geniş sınırlar belirleyerek bütün liman havzalarıyla birlikte satın alıp ferağ ettirmekle meşguldürler. Bezkes'e den Hacı Osman Oğlu Deli Yusuf'u tehdit ederek arazilerini 600 lira karşılığında almaya kalkışmışlardır.

Emin İmam, Dalaman'da sakin tüm ahalinin her ne davası olursa olsun çözmekte veya sona erdirmektedir. Dalaman Kıptilerinin eskiden beri sakin oldukları Akçataş vakıf çiftliği ve hıdivin Hacı Mehmet Bey'den ferağ eylediği Sarıoğlu arazileri içindeki sazdan yapılmış haneleri yakmışlar, bunun davası adliyye mevcut ise de dava düşmüştür.

Hıdiv, Bezkes köyünden Hacı Bekir Oğlu Yusuf'un baldızı Hacı Bekir oğlu Mehmet'in nikâhlısını zorla kaçırarak Elcik köyünden hizmetçisi Hacı Musa oğluna kadını bizzat zorla teslim etmiştir. Karaçalı köyünden Hafız Oğlu

²⁹ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.11.

İsmail'in arazisinin içinden haksız şekilde zorla yol açarak otuz dönüm miktarını gereksiz yere zapt etmiş, Emin İmam, söz konusu kişinin şikâyet ve itirazına rağmen devlet yol geçirmeye müsaade etti diyerek para veremeyeceklerini ifade etmiştir.³⁰

Hıdiv ve elemanlarının bölgedeki hukuk ve kanun tanımayan davranış ve usulsüzlükleri artmaya başlayınca Jandarma Bölük Kumandanlığı Muğla Tabur Kumandanlığına 617 sayılı bir zeyl (ek) göndermiş ve olağan dışı gelişmelerle ilgili dikkat çekici bilgiler vermiştir. Ek tahriratta hıdivin Dalaman'da çiftlikler aldıktan sonra Mısır ve yabancı ülkelerden çok sayıda adamlar getirdiği, yerli halktan çoğunu çiftliğinde istihdam etmekte olduğu ifade edildikten sonra şöyle devam edilmektedir:

Yerli halktan çiftlikte çalışmakta olup askerlik zamanı gelenler kumandanlık tarafından talep edildiklerinde verilmemektedir. Askerlik zamanı geldiği için Rodos Jandarma Tabur Kumandanlığının 10 Temmuz 1910 tarihli telgrafla talep edilen efrad arasında bulunan 1889 doğumlu Rodos'un Süleymaniye mahallesinden Mahmut bin Zihni Abdullah'ın çiftlikten ayrılmasına izin verilmemiş, hıdivin Dalaman müfettişi Emin İmam tarafından 31 Temmuz 1910 tarihinde bölük kumandanlığına gönderilen tahriratta ilgili kişinin hıdivin teşrif askeri olduğu için hıdive haber verilmeden gönderilemeyeceği, bunun için İstanbul'a müracaat edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Jandarma dairesi, bölgesiyle ilgili işleri kurallar dâhilinde serbest bir şekilde yerine getirmekle yükümlü olduğundan, hıdivin yerli işçilerinin askerlik mükellefiyeti için İstanbul'dan izin alınmasının gereği olmadığını zannederim.

Geçenlerde adliyeden talep edilen ve şahitliği için hakkında zorla getirme kararı bulunan bir şahıs dahi verilmeyerek adli işlerin gecikmesine, olayla ilgili başka şahit de bulunmadığından suçun ortaya çıkarılmasının önünün kapatılmasına sebebiyet verilmiştir. Velhasıl herhangi bir yerli hıdivin çiftliğinde amele, hademe veya herhangi bir şekilde çalışmakta ise hükümet onu istediğinde vermemektedirler. Yine geçen günlerde miri ormanına tahtacıları koyarak kesim işlemine teşebbüs etmişler, miri olduğu için tahtacıların kesim işlemini yasaklamak amacıyla giden orman bekçilerine hıdivin askerleri muhalefet etmiş, sonradan orman dairesinin talebi üzerine bekçilerle birlikte iki jandarma gönderilerek ağaç kesimi durdurulmuş ancak o vakte kadar imal ettikleri keresteler hıdivin çiftliğinde bedelsiz olarak sarf edilmiştir.

Gerek hıdiv hazretleri geldiğinde bizzat, gerekse orada bulunan diğer adamları Dalaman civarında bulunan halkın davalarını görmeye başlamış, ahaliye her bir davanın kesinlikle kendilerine getirilmesi için tembihte bulunmuşlardır. Ahali korkuyla bu durumu kabullenmekte, yapılan tehdit ve

³⁰ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.14.

*aşağılamalar ahalinin bu istekleri kabulünde etkili olmaktadır. Hıdiv Dalaman'da şah namıyla yâd edilmekte, adamları da ahaliye karşı hitaplarında "bizim hükümdarla sizin hükümdar arasında ne fark görüyorsunuz?" tabir ve sorusuyla bazı cahil ahalinin bu yöne eğilim göstermesine çalışmaktadırlar. Ahalide bazı ısrar varsa da korkuyla itirafa yanaşmamakta sadece bir âh nidası duyulmaktadır.*³¹

Hıdivin, bu kez daha önce seyyar demir iskeleler kurduğu Kille ve Sarsala limanlarının mülkiyetini ele geçirmeye yöneldiği anlaşılmaktadır. Kille limanı, Tersane adalı Köse Andon'a ait olup 10 dönümlük tapusu bulunmakta, arazinin sınırı da deniz kıyısından 50 arşından itibaren başlamakta idi. Hıdiv adına adamı Ahmet Nusret Ağa tarafından Andon'dan satın alınmak istenen limanın tapusundaki sınırın deniz kıyısından 50 arşın sonra başladığına ilişkin ibare ağanın hoşuna gitmemiş olacak ki tapu dairesine başvurarak sınırın, hemen denizden itibaren başlaması şeklinde değiştirilip değiştirilemeyeceğini sormuştur. Ağanın, tapuya bir tarafı leb-i derya ibaresi yazılması teklifine memurun itiraz edip 50 arşın mesafeden başlayacağı ibaresinin değiştirilmeyeceğini ifade etmesi üzerine alımdan o an için vaz geçilmiştir. Bunun üzerine Sarsala'ya yönelen hıdiv, Sarsala'nın sahibi Larine Hanımdan araziyi 50 lira karşılığında adi senetle satın almış ancak ferağ işlemi yapılmamıştır. Ferağ işleminin yapılamaması da intikal veya ferağ olup olmadığının kesinleştirilememesinden kaynaklanmıştır. Babadan oğula kalana intikal, satın alınana da ferağ denildiğinden işlem, hıdivin istediği şekle sokuluncaya kadar ferağ ertelenmiştir.³²

Hıdiv ve adamlarının uygulamaları karşısında ne yapmaları gerektiğini tam olarak bilemedikleri anlaşılan, aynı zamanda yetkileri de sınırlı olan jandarma, kaymakamlık ve mutasarrıflık tüm olup bitenleri özetledikten sonra nasıl bir usul izlenmesi gerektiği konusunda üst makamlardan bilgi istemişlerdir. Jandarma Bölük Kumandanlığı, Menteşe Tabur Kumandanlığından, Menteşe Tabur Kumandanlığı Aydın Vilayet Jandarma Kumandanlığından, Menteşe Mutasarrıflığı Aydın vilayetinden, Aydın vilayeti de Dâhiliye Nezaretinden hıdivin faaliyetlerine karşı ne tür işlemler yapılabileceğini sormuştur. Mesela jandarma bölük komutanlığı, Osmanlı kanun ve nizamları aleyhinde faaliyette bulunan hıdivin adamlarının davranışlarının usulü dairesinde yasaklanması, hükümetin icraatına muhalefet edenler hakkında kanuni takibat yapılması irade buyrulmuş ise de askerlik görevine ve adliyeye çağrıldığı halde hıdivden izinsiz gönderilemeyeceğinin bildirilmesi karşısında nasıl muamele edileceğinin kendilerince bilinemediğini ifade ettikten sonra şöyle devam etmektedir:

³¹ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.9.

³² BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.8.

Osmanlı Devleti, hıdivin adamlarının davranışlarını caiz görmemekle birlikte ülkesinde yabancıların bile istimlak ve emlak tasarruf hakkına ve yetkisine sahip olduklarını bir protokolle kabul etmiştir. Ancak hıdivin, mahalli hükümetin bilgisi olmadan her gün inşaatı sürdürmesi, henüz satın almadığı halde Kille ve Sarsala limanlarında seyyar demir iskeleler kurması karşısında ne gibi muamele yapılacağı bilinmemektedir. Kille ve Sarsala limanları ve civarındaki arsaları hükümetin satın alması zorunludur. Geçenlerde Dalaman'a gelen hıdiv Bezkeşe eşrafından Yusuf ve Hasan adlı iki kişiyi çağırıp etrafını askerleriyle çevirmiş, yeterince tehdit ettikten sonra bırakmış ve böylece ellerindeki araziye satmayanlara gözdağı vermiştir. Eşrafi emlak ve emvallerini satmaya zorlamıştır. Bu nedenle her an meydana gelmekte olan bu tür muameleler karşısında ne yapılması gerektiği hususunda bilgi verilmesi cevaben arz edilmektedir.³³

Menteşe Jandarma Tabur Kumandanlığı da Aydın Vilayeti Jandarma Kumandanlığına gönderdiği 21 Şubat 1911 tarihli tahriratta imtiyazı dışında bir yetkisi olmaması gereken hıdivin muamelelerine ilişkin ne şekilde işlem yapılması gerektiği hakkında bilgi verilmesini istemiştir.³⁴

Hıdivin faaliyetlerine karşı yapılabilecek muamelelere ilişkin üst makamdan görüş soran bir diğer kurum da Menteşe mutasarrıflığıdır. Aydın vilayetine gönderdiği 6 Mart 1911 tarihli tahriratında jandarma kumandanlıklarından hıdiv ve adamlarının yapmakta oldukları faaliyetlere ilişkin tespit ve şikâyetleri özetleyerek nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini sormuş ve bölük kumandanının da önerdiği gibi Kille ve Sarsala limanlarıyla civarındaki arazilerin hükümet tarafından sahiplerinden satın alınmasının zorunlu olduğunu ifade etmiştir.³⁵

Menteşe'deki kurumlardan hıdivle ilgili şikâyetlerin toplandığı makam olan Aydın vilayeti de 7 Mart 1911 tarihinde Dâhiliye Nezaretine bir tahrirat göndermiştir. Vilâyetin tahriratında hıdivin yüksek fiyatlarla Köyceğiz sahillerinden çiftlikler satın aldığı, bu çiftliklerin her birinin ayrı ayrı iskelelerinin bulunduğu, buralara gelip giden meçhul kişilerin artmasıyla Köyceğiz'in siyasi bir renk ve şekil almaya başladığı, çiftliklerin sınırlarının genişletilmesi için tecavüzlerin ve miri ormanların kesilmesinin devam ettiği bildirildikten sonra adliye ve askeriyeden talep edilen kişilerin gönderilmemesinden sorumlu Emin İmam'ın çiftlikten kaldırılması, çiftlikte görevli kethüda ve hademenin yetki dışı müdahalelerinin yasaklanması için Mısır Hıdivliğine tebligatta bulunulması istenmiştir.³⁶

³³ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.19.

³⁴ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.4.

³⁵ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.20.

³⁶ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.15.

Aydın vilayetinin tahriratındaki istekleri bir tezkere ile Sadarete bildiren Dâhiliye Nezareti, vilayete gönderdiği 19 Mart 1911 tarihli cevabında hıdivin tasarruf hukuku yönünden kanun karşısında diğer Osmanlı vatandaşlarından fazla bir fark ve yetkisinin olmadığı belirtilerek askeriye ve adliyenin taleplerine direnenler, arazi ve ormanları tecavüze teşebbüs edenler hakkında yürürlükteki kanunlar dâhilinde gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Emin İmam'ın çiftlikten çıkarılması teklifiyle çiftlik personelinin hak ve yetki dışı müdahale ve tecavüzlerinin önlenmesi gerektiği hususunun da Sadarete arz edildiği bildirilmiştir.³⁷

Sadaretin, söz konusu şikâyet ve tekliflerle ilgili görüşü beklenirken Köyceğiz ve Dalaman sakinlerinden bazı arazi sahipleriyle köy önderlerinin hıdivin adamlarının arazi ve orman tecavüzleriyle ilgili faaliyetlerine karşı dava açmaya ve doğrudan Dâhiliye Nezareti'ne şikâyetle bulunmaya başladıkları görülmüştür.

Yaklaşık 500 nüfuslu Mergenli köyünden ikinci muhtar, aza ve imamdan oluşan heyet Köyceğizli Ali Rıza Paşa Zade Cemil Bey tarafından Abbas Hilmi Paşa'ya ferağ edilen doğusu Karaağaç, Kızılyurt, Kırtaş köyleri ve deniz, batısı, Sarıöz, Elcik köyleri ve Okçular dağı, kuzeyi, Boğaz Ağzı, Kızılburun, Karaağaç ve Deliktaş köyleri, güneyi, deniz ve çay ile çevrili olan 2500 dönümlük çiftliğin arazisine Mergenli çiftçilerinin şiddetle ihtiyacı olduğunu belirterek arazi kanununun bahsettiği yetkiye istinaden söz konusu araziye kanuni süresi içinde bedeli karşılığında satın almak için 28 Mart 1911 tarihinde Köyceğiz Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi Başkanlığı'nda dava açmışlardır.

Dava dilekçesinde hıdivin veya vekilinin mahkemeye çağrılarak söz konusu arazinin Mergenli köyü halkına taksim ve tevzisinin yapılmasını, dava dilekçelerinin bir nüshasının mahkeme davetiyesiyle birlikte hıdive tebliğ edilmesini, mahkeme masraflarının ve söz konusu arazinin davalılardan alınmasına hükmedilmesini köylerinin çiftçileri adına talep ettiklerini beyan etmişlerdir.³⁸ Dava dilekçesi, muayyen miktardaki Hicaz Yolu Bedeli alındıktan sonra kaydedilip hukuka sevk edilmiş ve tebliğ ilmühaberi çıkarılmıştır.³⁹

Dava ile ilgili tebligatın hıdive ulaştırılmasında da zorluklar yaşandığı görülmektedir. Hıdive tebliğ edilmek üzere Aydın İstinaf Müddeî-i Umumiliği tarafından hazırlanan davet varakası Adliye ve Mezahip Nezaretiyle Vilâyât-ı Mümtaze Kalemî arasındaki yazışmalardan sonra 2 Mayıs 1911 tarihinde Mısır Hıdivliğine gönderilmiştir.⁴⁰ Davet varakası hıdive tebliğ edilmemiş olmalı ki

³⁷ BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.3.

³⁸ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.2.

³⁹ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.25.

⁴⁰ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.22.

Adliye Nezareti bu kez tebellüğ edilmiş imzalı ikinci nüshanın iade edilmesi şeklinde ikinci kez gönderilmesini istemiştir. Davet varakasının ikinci kez tebliği Mümtaze Kalemi tarafından 15 Ağustos 1911 tarihinde yapılmış ve sonucun bildirilmesi istenmiştir.⁴¹

Mergenli köyü halkı adına Mehmet ve Kızılyurt köyü halkı adına İsmail adlı şahıslar tarafından da köylerinin ormanlarıyla ilgili olarak 29 Mart 1911 tarihinde doğrudan Dâhiliye Nezaretine ve Sadarete telgraf çekilmiştir. Telgraflarda, fethedildiği zamandan beri atalarının odun ihtiyacını karşılamakta olan Kızılyurt ve Mergenli ormanlarının hıdiv tarafından teferruğ edildiği belirtildikten sonra saban, zirai alet-i edevat ve diğer zorunlu ihtiyaçlarını tedarik etmelerinin hıdiv askerleri tarafından yasaklandığı, kendi elleriyle diktikleri ağaçların kesildiği, meşrutiyetin medeniyet asrında maruz kaldıkları böyle bir zulümden hükümetin adaletine sığındıkları ifade edilerek haklarında adaletin tevzi edilmesini talep etmişlerdir.⁴²

İsmail ve Mehmet adlı şahısların telgraflarının ardından 30 Mart 1911 tarihinde Aydın vilayetine tahrirat gönderen Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi hak ve yetkiye aykırı müdahale ve tecavüzün yasaklanmasını, yapılacak inceleme ve tahkikat sonucunda ortaya çıkacak duruma göre muamele edilmesini istemiştir.⁴³

Hıdiv ve adamlarının uygulamaları hakkında aylardır yapılagelen şikâyetler üzerine Vilâyât-ı Mümtaze ve Muhtare Kalemi, alınması gereken önlemlere ilişkin Mısır Hıdivliğine 8 Nisan 1911 tarihli bir tahrirat göndermiştir. Tahriratta, önce hıdiv ve adamlarının, arazi ve orman tecavüzünden kaçak iskele yapımına, tehditle arazi satmaya zorlamaktan, hane yakılmasına, adli ve askeri makamların emirlerine karşı direnmekten nikâhlı kadın kaçırılmasına, meyve ağaçlarının kesilmesinden köylülerin arazilerinden zorla yol geçirilmesine kadar işlenen pek çok suç sayıldıktan sonra Emin İmam'ın görevinden uzaklaştırılarak yerine vazifeşinas birinin kethüda olarak atanması, kanun ve nizamlara aykırı davranan çiftlik personelinin çiftliklerden çıkarılması, teşrif askeri denilen asker kıyafetlilerin uzaklaştırılması, tekrar arazi tecavüzünde bulunulursa mahalli hükümete başvurulması, iskele ve bina inşasında kanun ve nizamlar çerçevesinde hareket edilmesi, köylünün ormandan odun temin etmesinin yasaklanmaması istenmiştir. Tahriratta söz konusu suçların sayılmasından sonra "...ahval-i mebhüs-ı anhanın nezd-i âli-i hıdivanelerinde tecviz buyrulmayacağı derkârdır" ifadesinin yer alması ise oldukça dikkat çekicidir. Hükümet, hıdivin söz konusu

⁴¹ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.23,26.

⁴² BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.7; BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.16.

⁴³ BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.8.

suçların işlenmesine izin vermeyeceği kanaatini taşımaktadır.⁴⁴ Hükümet, olup bitenlerden hıdivin değil, kethüda ve diğer elemanların sorumlu olduğunu düşünmektedir.

Hıdiv ve adamları tarafından işlenmekte olan suçlar, kanunsuzluklar ve tecavüzler karşısında jandarma ve diğer yerel makamların müdahalede bulunamaması, teşrif askeri veya diğer çiftlik personelinden askerlik çağına gelenler için Müfettiş Emin İmam'ın yerel askeri makamlar yerine İstanbul'dan izin alınması gerektiğini iddia etmesi gibi durumlar hükümetin hıdivi sorumlu görmemesi düşüncesiyle birlikte değerlendirildiğinde hıdive göz yumulduğu şüphesini yaratmaktadır.

Aynı tarihte Dâhiliye Nezareti'ne de bir tahrirat gönderen Mümtaze Kalemi, hıdivden hukuk dışı muamelelerden sorumlu tutulan Müfettiş Emin İmam ve diğer çiftlik görevlilerinin, silahlı askerlerin çiftliklerden uzaklaştırılmasının, çiftliklerde, kanun ve nizamlar dâhilinde muamelede bulunulmasının istendiğini bildirmiştir. Sarsala ve Kille limanlarıyla civarındaki arazilerin hükümet tarafından satın alınması teklifine ilişkin de Menteşe mutasarrıflığının satın alınması teklifine karşın Aydın vilayetinin bu konuda görüşünü belirtmediğini gerekçe göstererek bu konudaki hükümet görüşünün Aydın vilayetinin görüşünün alınmasından sonra verileceğini bildirmiştir.⁴⁵

Sadaret makamından beklenen cevap da aynı gün Dâhiliye Nezareti'ne ulaşmıştır. Mümtaze Kalemi'nin Mısır Hıdivliğine gönderdiği tahrirattaki görüşlerin tekrarlandığı cevabi tahriratta, hukuk ve nizama aykırı davranan Emin İmam'ın, diğer personelin ve silahlı kişilerin çiftlikten uzaklaştırılması, Emin İmam'ın yerine başka bir kethüdanın atanması, iskele ve bina inşasında kanunlara uygun davranılması, arazi tecavüzlerinde yerel hükümete başvurulması istenmiş, Kille ve Sarsala limanlarıyla civarındaki arazilerin devlet tarafından satın alınması konusunda da Aydın Vilayetinin konuyla ilgili görüşünü bildirmesinden sonra gerekli muamelenin yapılacağı ifade edilmiştir.⁴⁶

Sadaretten gelen cevabı 11 Nisan 1911 tarihinde Aydın vilayetine gönderen Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi, tahriratında ilave olarak hıdivin adamı Ahmet Nusret'in Menteşe mutasarrıflığı tarafından hıdivin arazilerine ferağ muamelesi yapılmasına izin verilmediğine ilişkin şikâyetinin araştırılmasını, Sarsala ve Kille limanlarıyla yakınındaki arazilerin devlet tarafından satın alınmasıyla ilgili görüşünü bildirmesini istemiştir.⁴⁷

⁴⁴ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.2.

⁴⁵ BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.1.

⁴⁶ BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.5.

⁴⁷ BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.4.

3. Sarsala Koyuna Yol ve İskele İnşasıyla İlgili Gelişmeler

Sarsala ve Kille koylarına iskele ve yol yapmakta kararlı görünen hıdiv bu tarihe kadar yerel yöneticilere resmi olarak başvuruda bulunmamış olsa da fiili olarak seyyar demir iskeleler kurmaya teşebbüs etmiştir. Yerel yöneticilere ve Dalyan Liman Başkanlığına resmi başvuru yapılmadığı halde hükümetten, hıdive izin verilmemesi hususunun araştırılması talebiyle Aydın vilayetine tahrirat gönderilmesi hıdivin resmi olarak iskele kurma işlemlerini başkentte takip etmekte olduğu kanısını oluşturmaktadır.

İzmir Liman İdaresi, 16 Aralık 1911 tarihinde Dalyan Liman Başkanlığına bir tahrirat göndererek Sarsala ve Kille koylarında hıdiv tarafından inşası düşünülen iskele ve yollarla ilgili görüş istemiştir. Dalyan Liman Başkanlığı cevabında hıdivin Sarsala'ya yol ve iskele inşa etmeyi düşündüğünü ancak hükümetin buna olumlu bakmadığını, onun yerine Sarısu ve Kille mevkiine yol ve iskele yapılmasına izin verilebileceği görüşünde olduğunu bildirmiştir. Başkanlık, Köyceğiz kaymakamının Sarsala'ya yol ve iskele inşasına bazı şartlarla uygun bulduğunu fakat Menteşe sabık mutasarrıfı Cemal Bey'in muhalefet ettiğini, sonradan onun da görüşünü değiştirdiğini ifade ederek iskelenin ekonomik, siyasi ve stratejik önemine ilişkin bilgiler aktarmıştır.

Dalyan Liman Başkanlığına göre Sarsala'ya inşası düşünülen yol, Dalaman'ın ihracat ve ithalatı bakımından büyük menfaatler sağlayacak, o civardaki ormanların nakliyatını kolaylaştıracaktır. Orman Nezareti'nin de telgrafla bildirdiği mütalaasında nakliyatı kolaylaştıracağı için muhalefet olunmaması gerektiği ifade edilmiştir.

Dalyan iskelesi sığ bir boğazın girişinde olması nedeniyle vapur işletmesine uygun olmadığı gibi Köyceğiz'den Akdeniz'e vapurların işleyebileceği hiçbir iskele bulunmamaktadır. Sahilde Sarsala'dan başka büyük vapurların yanaşabileceği bir liman bulunmadığından kazanın genel ticareti için burada iskele kurulmasına şiddetle ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak inşaata izin verilirken hıdivden söz konusu yolun halka açık bulundurulması, özel olduğu iddiasında bulunulmayacağı, civardaki arazi ve ormanlara tasarruf davasına kalkışılmayacağı, yolun son bulacağı Sarsala iskele ve limanında bir hak iddiasında bulunulmayacağına ilişkin teminat senedi alınması gerektiği belirtilmiştir.

Sarsala limanı ihtiyaç duyulduğunda Osmanlı donanmasının yanaşabileceği bir liman olup civarda bu hizmeti verebilecek başka liman bulunmamaktadır. Her ihtimale karşı liman ve iskelenin halka ve hükümete ait olması hususuna itina gösterilmeli, iskele inşasında Osmanlı hükümetiyle, diğer hükümetlerin denizcilik planları, merkezi hükümet tarafından hıdive karşı

gösterilecek emniyetin derecesi göz önünde bulundurulmalı, bu da erkân-ı harbiye-i bahriyeye ait olmalıdır. Sarsala'da iskele inşası için şimdiye kadar tarafımıza herhangi bir başvuruda bulunulmamıştır.⁴⁸

Dalyan Liman Başkanlığının bu görüşlerini Aydın vilayetine bildiren İzmir Liman Başkanlığı da liman konusunun bir kere de Bahriye Nezareti'ne sunulması gerektiği görüşünde olduğunu bildirmiştir.⁴⁹ İzmir Liman Başkanlığının görüşünü dikkate alan Aydın valiliği 22 Ocak 1912 tarihinde Bahriye Nezaretine gönderdiği tahriratta hıdivin, Dalaman'daki çiftliğinin sınırları dışında olan miri araziye tecavüz ederek Sarsala iskelesine kadar şose ve iskele inşa ettirdiğini beyan ettikten sonra konunun önemi nedeniyle erkân-ı harbiye-i bahriyenin etraflı bir tetkik ve mütalaasına ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.⁵⁰

İskele konusunu değerlendiren Bahriye Nezareti, Köyceğiz'in Akdeniz'de vapur işleyecek bir iskelesinin olmaması, sahilde Sarsala'dan başka büyük vapurların yanaşmasına uygun liman bulunmaması, deniz nakliyatının iktisadi bakımdan önemli olması gibi durumları dikkate alarak Sarsala'da er geç iskele yapılmasının tabii olduğu görüşünü bildirmiştir. Ancak nezaret iskele mevki ile bunun ulaşım hattını oluşturan şosenin umuma açık bulundurulması, inşaat bahanesiyle sahilde ve iç kısımda bir özel hak iddiasında bulunulmayacağına ilişkin hıdivden teminat senedi alınması, konunun Dâhiliye Nezareti tarafından da tetkik edilip uygun bulunması şartıyla uygun görmüştür.⁵¹

İskele inşası teminat senedi şartıyla Dâhiliye Nezareti tarafından da uygun bulununca 1 Mayıs 1912 tarihinde Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Aydın vilayetine bir tahrirat gönderilerek hıdivin bölgedeki işlerinden sorumlu müdüründen teminat alınması ve sonucun bildirilmesi istenmiştir.⁵² Aradan yaklaşık altı ay geçmesine rağmen hıdiv veya yetkili temsilcisinden teminat senedi alınamamış, Dâhiliye Nezareti 19 Kasım 1912 tarihinde Aydın vilayetine ikinci kez tekit yazısı göndermiştir.⁵³

Hıdiv, teminatın ilk istendiği günlerde Dalaman'daki çiftliğinde bulunmakta ise de⁵⁴ teminat senedinin verilip verilmediğini, hıdivin bu gelişinde çiftliğinde kaç gün ikamet ettiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. Hıdivin Köyceğiz ve Dalaman bölgesine genellikle Nisan ve Ekim ayları arasında daha

⁴⁸ BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.2.

⁴⁹ BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.3.

⁵⁰ BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.4.

⁵¹ BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.5.

⁵² BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.1.

⁵³ BOA, DH.İD, 75-1/79, Lef.6.

⁵⁴ BOA, DH.SYS, 63/9, Lef.1-2.

sık geldiği vilayetin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği farklı tarihlerdeki tahrirlerden anlaşılmaktadır.⁵⁵

4. Çakallık'ta (Dalaman) Nahiye Kurulması

Hıdivin çiftlikteki kethüda, müfettiş ve müdür gibi yöneticilerinin çiftlik dışındaki arazilere tecavüz etmemesi, yöre halkının mağduriyetine yol açacak davranışlarda bulunmamaları gerektiğine ilişkin uyarılara hatta hukuk dışı uygulamalarda bulunan personel ve silahlı askerlerin çiftlikten dışarı çıkarılmalarına rağmen usulsüzlük ve haksız tecavüzlerin sürmekte olduğu Rodos muhacirlerinden İsmail adlı bir şahıs tarafından 16 Temmuz 1912 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne çekilen *“Düşmanımız İtalya'dan görmediğimiz işkence ve hakaretleri hıdiv müfettişi Kadri'den gördük. Kazaya, vilayete müracaatlarımız semeresiz kaldı, hürriyetimiz gasp edildi. Memalik-i Osmaniye'den tard ediliyoruz. Yedi nüfus ailem sokak ortasındadır, Allah aşkına merhamet”* ibareli telgraftan anlaşılmaktadır.⁵⁶

Şikâyetin tahkik edilerek sonucunun bildirilmesine ilişkin Aydın vilayetine tahrirat gönderen Dâhiliye Nezaretine, vilayet tarafından bu tür sorunların çözümüne önemli katkı sağlayabilecek önleme ilişkin cevap gönderilmiştir. Cevapta, hıdivin malikânesinin hükümet merkezine uzak olması nedeniyle yerel inzibatin çiftlik korucuları tarafından sağlanmakta olduğu ve hükümete ait olması gereken bu görevin resmi sıfatı olmayan şahıslara verilmesinin uygun olmadığı belirtilerek söz konusu mahalle en yakın köy olan Çakallık'ta bir nahiye oluşturulmasının uygun olacağı bildirilmiştir. Cevabın devamında, Dalaman limanının İtalyanlar tarafından sanki hıdive aitmiş gibi davranıldığına da dikkat çekmekte olduğu belirtildikten sonra liman başkanlığı görevini ifa etmek üzere bir zabıt veya küçük zabitin, nahiye oluşturulduktan sonra da müdürlüğe bağlı bir çavuşla iki neferin görevlendirilmesinin jandarma kumandanlığına tebliğ edildiği bildirilmiştir.⁵⁷ Vilayetin teklifi Dâhiliye Nezareti tarafından görüşünü bildirmesi için 17 Ekim 1912 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilmiş⁵⁸, Harbiye Nezareti Umum Erkan-ı Harbiye Dairesi de 21 Ekim 1912'de Çakallık'ta nahiye oluşturulmasının askeri yönden sakıncasının olmadığı görüşünü bildirmiştir.⁵⁹

Kurulması istenen nahiye için Şura-yı Devlet'ten de onay alınması gerektiğinden Dâhiliye Nezareti Aydın vilayetinden Şura-yı Devlet'e sunulmak

⁵⁵ BOA, A. {MTZ. (05), 27/46, Lef.1,2,3; BOA, A. {MTZ. (05), 27/62; BOA, DH.KMS, 22/20; BOA, A. {MTZ. (05), 39/28.

⁵⁶ BOA, DH.H, 13/65, Lef.2.

⁵⁷ BOA, DH.İD, 144-2/2, Lef.8.

⁵⁸ BOA, DH.İD, 144-2/2, Lef.1.

⁵⁹ BOA, DH.İD, 144-2/2, Lef.7.

üzere söz konusu nahiyenin nahiye teşkilatı tahsisatıyla, hükümet konağı inşası masrafları için içinde bulunulan yılın bütçesinde karşılığının olup olmadığının, hangi kazaya bağlı olacağının, kaç hanede kaç nüfusun bulunacağını bildirilmesini ayrıca nahiyenin sınırlarıyla, içereceği köylerin adlarını gösterir bir haritanın gönderilmesini istemiştir.⁶⁰

Nahiye merkezi Çakallık olan Dalaman nahiyesinin, Menteşe sancağının müstakil livaya dönüştürüldüğü 1 Kasım 1913 tarihli yasa kapsamında kurulan 24 yeni nahiyeden biri olduğu dikkate alındığında⁶¹ nahiye kurulmasının yaklaşık bir yıl geciktiği anlaşılmaktadır.

5. Çiftliklerin ve Diğer Malların Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemindeki Durumu

Kuruluşundan itibaren yöre halkıyla sürekli sorunlar yaşayan hıdiv çiftliği ve Sarsala iskelesiyle ilgili gelişmeler savaş döneminin başlamasıyla farklı bir sürece evrilmiştir. 1914 yılı Mart ayında hıdivin Dalaman'daki çiftliğini İtalyanlara satmak istediğine ilişkin haberler duyulmaya başlanınca Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi'nden Mısır Fevkalade Komiserliği Vekâlet'ine bir tahrirat gönderilerek hıdivin çiftliği satma teşebbüsünde bulunup bulunmadığının araştırılması istenmiştir.⁶²

Sadaretin 27 Mart günlü tezkeresine 31 Mart 1914 tarihinde şifre telgrafname ile cevap veren Mısır komiser vekili İsmail Hakkı Bey çiftliğin İtalyanlara satılması haberinin asılsız olduğunu bildirmiştir.⁶³

Savaş seferberliğinde hıdivin Dalaman, Kızılyurt, Cafer ve Bezkeş çiftliklerindeki ecza ilaçlarına, çeşitli eşyalarına, hayvanlarına el konularak karşılığında harbiye mazbatası verilmiştir. Harbiye mazbatası verilmeyen bir kısım eşya için hıdivin çiftlik müfettişi Hüseyin Feyzi tarafından malların iadesi talebinde bulunulunca Nazır Şerif Paşa tarafından Menteşe Mutasarrıflığına bir tahrirat gönderilerek bedeli 38000 lirayı bulan eşyanın mazbatasının verilmesi istenmiştir.⁶⁴

12000 altın lirası karşılığında hıdivin Dalaman çiftliğinden satın alınan üçer tonluk sekiz yük otomobilinin bir kısmı Yunan işgal bölgesinde kaldığı için alınamamış, geriye kalan otomobillerin iadesinin de mümkün olmadığı Harbiye

⁶⁰ BOA, DH.İD, 144-2/2, Lef.3,5.

⁶¹ BOA, İ.MMS, 184, Lef.1; BOA, MV, 235.

⁶² BOA, BEO, 4271/320300, Lef.1; BOA, A. {MTZ.(05), 28/65.

⁶³ BOA, BEO, 4271/320300, Lef.2.

⁶⁴ BOA, DH.İ.UM, 4-3/5-8, Lef.5.

Nezareti'nden bildirilince karşılığında uygun bir bedelin ödenmesine karar verilmiştir.⁶⁵

Hıdivin askeriye tarafından el konulan eşyalarından bir diğeri de kullanılırken suya gömülen 250 tonluk dubalardır. Hıdivin talep ettiği bu dubalar için hükümet 7424 lira kıymet takdir edince değeri az bulunmuş ve mahkemeye verilmesi gündeme gelmiştir. Konunun hıdiv tarafından mahkemeye intikal ettirilmesinin halk nazarında pek çirkin bir durum yaratabileceği endişesiyle sorunun ehl-i hibre (bilirkişi) tarafından takdir edilecek bedelin ödenmesiyle çözülmesine karar verilmiştir.⁶⁶

Savaş yıllarında hıdivin çiftliklerinden kesilen ağaçlar, çiftliklerde inşa edilmiş olan şose yolların bozulması, arazi, orman, ağaç ve yolların kullanılmasıyla ilgili yapılan sözleşme ve taahhütlere hükümet tarafından uyulanması gibi sorunlar hükümetle hıdiv arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Mesela, bozulan şose yolların tamir edilerek hıdive iadesi gerekirken yapılmaması, hıdiv tarafından inşa edilen dekovil hattının yollar tamir edilmeden sökülmemesi taahhüdüne uyulmayıp hükümet tarafından sökülmesi ve satılması, hıdivin arazilerinden elde edilen odun ve kömür bedeline harbiye mazbatası verilmemesi ve hesabının tutulmaması anlaşmazlık konularıydı.

Aslında hıdivin haklı olduğunun farkında olan Harbiye Nezareti, sorunun sulh yoluyla çözülemeyip mahkemeye intikal ettirilmesi durumunda hıdiv lehine karar verileceği kanısında idi. Nezaret, anlaşmazlığın Levazımat-ı Umumiye Dairesi tarafından çözülememesi durumunda mahkeme sürecinin uzun olacağını, bunun da hıdivin yapmış olduğu fedakârlıklarla bağdaşmayacağı görüşünde idi. Bu nedenle hıdive bulunulan taahhütlerin mahkemeye intikal ettirilmeden kısa zamanda yerine getirilmesinin daha yararlı olacağı görüşünü belirtmiştir. Söz konusu fedakârlık ise kiralama bedeli olarak hıdive ödenmesi gereken 200.000 liranın sözleşmesinin yazım ve teatisi sırasında hıdivin hazineye yardım olması amacıyla 75.000 liralık indirim yapmış olması ve ödenmesi gereken meblağın 125.000 liraya düşürülmüş olmasıydı.

1920 yılı Mayıs ayına gelinmesine rağmen Harbiye Nezareti ile hıdiv arasında herhangi uzlaşma sağlanamayınca hıdiv 23 Mayıs 1920 tarihinde Sadarete bir arzuhal göndererek anlaşmazlığın giderilmesi talebinde bulunmuştur. Arzuhalinde, savaş nedeniyle Mısır'daki varidatından mahrum kaldığını, tahribat nedeniyle Köyceğiz'deki çiftliklerinden yararlanamadığını, çiftliklerdeki Mısırlıların işlerini üstlenmek zorunda kaldığını, hükümet tarafından kendisine vaat edilen 10000 liranın 2000'e düşürüldüğünü ifade ettikten sonra uzun zamandır harbiye dairesi tarafından çözülemeyen hak ve

⁶⁵ BOA, BEO, 4635/347600, Lef.4.

⁶⁶ BOA, BEO, 4635/347600, Lef.5.

hukuk iadesinin bir an önce sonuçlandırılmasını istemiştir. Arzuhalde, çiftlik ve mallarının zarar görmesi nedeniyle hükümet tarafından kendisine ve maiyetindeki memurlara bir buçuk yıldır tahsisat olarak ödenmekte olan meblağın Maliye Nezareti tarafından borca dönüştürülerek geri istendiği de belirtilerek diğer Mısırlılara yapıldığı gibi verilen meblağın tahsis olarak ödenmesini ve iade talebinden vaz geçilmesini arz etmiştir.⁶⁷

Hıdivin başvurusuna istinaden Sadaret 30 Mayıs 1920 tarihinde, el konulduktan sonra batan ve ehl-i hibre tarafından bedeli takdir olunan 250 tonluk dubanın ve iadesi mümkün olmayan sekiz yük otomobilinin bedelinin ödenmesi, hıdive verilen taahhütnamenin askeriyeye düşen kısmının yerine getirilmesi için Harbiye Nezareti'ne⁶⁸ çiftliklerden el konulan mal ve hayvanata karşılık hıdive verilmesi gereken 38000 liralık harbiye mazbatası için Dâhiliye Nezareti'ne birer tezkere göndermiştir.⁶⁹ Sadaret, 31 Mayıs'ta hıdive de bir tahrirat göndererek tahsisat konusunda Maliye Nezareti'ne, duba ve otomobillerle ilgili olarak Harbiye Nezareti'ne, çiftliklerde tahrip olan mal ve eşyanın bedeli olarak verilmesi gereken harbiye mazbatası için de Dâhiliye Nezareti'ne tezkere gönderildiğini bildirmiştir.⁷⁰

Dâhiliye Nezareti de el konulan mallara karşılık verilmesi gereken 38000 küsur liralık harbiye mazbatasının bir an önce düzenlenmesi için 3 Haziran 1920 tarihinde Menteşe Sancağı Mutasarrıflığına tekit yazısı göndermiştir.⁷¹ Tekit yazısı gönderildiğine ilişkin bilgi amacıyla 3 Haziran'da Sadarete tezkere, 5 Haziran'da hıdive tahrirat gönderilmiştir.⁷²

Hıdiv, haklarıyla ilgili sorunun acil olarak çözümlenmesini beklerken İstanbul Tekâlif-i Harbiye Komisyonu 16 Aralık 1920 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir tahrirat göndererek tekâlif-i harbiye kanununun 2. ve 3. maddelerini değiştiren 30 Nisan 1916 tarihli ek fıkrasına göre vilayet tekâlif-i harbiye komisyonunca muamele yapılmasının mümkün olmadığını, mevcut olmayan bir mala (sekiz kamyon) kıymet takdir edilemeyeceğini, bu nedenle sorunun mal sahipleriyle Harbiye Nezareti arasında halledilmesinden başka çare olmadığını bildirmiştir.⁷³ Bu gelişme üzerine her biri 1500'er altına satın alınan üçer tonluk sekiz kamyon için 1500'er nakdiye varakası verilmesi kararlaştırılmış ancak hıdiv müfettişi Ahmet Hikmet Bey kamyonları imal eden fabrikanın batmış olması nedeniyle takdir edilen değer in gözden geçirilmesini ve yeniden

⁶⁷ BOA, BEO, 4635/347600, Lef.7.

⁶⁸ BOA, BEO, 4635/347595.

⁶⁹ BOA, BEO, 4635/347596.

⁷⁰ BOA, BEO, 4635/347600, Lef.1.

⁷¹ BOA, DH.İ.UM.EK, 60/9, Lef.1; BOA, DH.İ.UM, 4-3/5-8, Lef.6.

⁷² BOA, BEO, 4636/347668, Lef.1,2.

⁷³ BOA, DH.İ.UM, 4-3/5-8, Lef.4.

incelenmesi teklifinde bulunmuştur. İstanbul Tekâlif-i Harbiye Komisyonu ise fabrikanın batmış olmasının yeniden değer takdiri için yeterli olmadığı gerekçesiyle önceki kararın değiştirilmesine gerek görülmediğini bildirmiştir.⁷⁴ 1928 yılına kadar hıdivin uhdesinde kalan çiftlik, borcuna karşılık Türk hükümeti tarafından alınmış, bir süre sonra da Ziraat Vekâlet'ine devredilmiştir.

Sonuç

Dağılma sürecine girmesiyle birlikte taşradaki yöneticileri üzerindeki nüfuzunu da kaybeden Osmanlı Devleti, Kavalalı Mehmet Ali yönetimindeki Mısır'a 1840 yılında özerklik tanımak zorunda kalmış, valilik makamı da Kavalalı'nın soyuna bırakılmıştır. Özerklik statüsünü yeterli görmeyen Kavalalı'nın torunlarından İsmail Paşa'ya 1867 yılında Sadrazama eşdeğer mevki olan hıdivlik statüsü tanınmış ve bu unvan sonraki valiler tarafından XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmıştır. Valilerin birçoğunun yaptığı yatırım ve kalkınma hamleleri güçlü ve çağdaş bir Mısır yaratmakla birlikte başta İsmail Paşa veya son hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa gibi valiler lüks harcamaları ve yoğun yurt dışı seyahatleriyle de anılmışlardır.

Muğla sahillerinde çiftlik arayışına giren son hıdiv, 1899 yılından itibaren Marmaris, Köyceğiz ve Fethiye ilçelerinde gezi ve keşif faaliyetlerinde bulunmuş, satın almak istediği çiftlikler için görevlendirdiği temsilciler aracılığı ile bağlantılar kurmuş, seyahat teknelerini demirleyebileceği iskele kurmaya uygun koylar aramıştır.

Hıdivin seyahatlerinden Padişahın ve sarayındaki bürokrasinin başından itibaren haberdar olduğu halde Sadaretin sonradan öğrenmesi, hıdivin, yerel makamlardan izin almadan Dalaman'daki Kille ve Sarsala koylarına seyyar demir iskeleler kurması, hıdiv ve bölgedeki temsilcilerinin hukuka aykırı tecavüz ve uygulamalarına karşı yerel yöneticilerin kanunları uygulamada yetersiz kalmaları, sarayın başlangıçta hıdivin satın aldığı arazilere ferağ muamelesi yapılmaması iradesini sonradan değiştirip muamele yapılmasına karşı çıkanları uyarır hale gelmesi ülkedeki yönetim zafiyetinin ve yerel yöneticileri dikkate almadan işleri İstanbul'dan halletmenin boyutunu göstermiştir.

Bölgedeki arazi ve çiftlik alımlarını yüksek meblağlar ödeyerek, bazen tehdit ve korkutma yöntemi kullanarak yürüten hıdivin, kişilere ait arazi ve ormanlara tecavüz etmesine doğrudan yapılan şikâyetlere rağmen hükümet tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmaması, hıdivin yerel yöneticileri pek dikkate almak istememesi gibi durumlar, hıdive göz yumulduğu kanısını oluşturmaktadır. Başlangıçta sarayın da belirttiği gibi söz konusu ilçelerde bazı

⁷⁴ BOA, DH.İ.UM, 4-3/5-8, Lef.2-3.

kişilere paralar dağıtan, hükümetten izin almadan koylara iskele kuran, hükümetin itirazına rağmen sıklıkla Avrupa seyahatine çıkan hıdivin İstanbul'da da bazı çevrelere paralar saçmış olabileceği ihtimalini düşündürmüştür. Bölgede bağımsız bir hükümet gibi davranan hıdiv ve temsilcilerinin, yereldeki adli ve askeri makamların taleplerini bile dikkate almayıp İstanbul'u işaret etmesi gücünün kaynağının hukuk yerine merkezi yönetimden bazı çevrelerin olduğu izlenimini yaratmıştır.

Köyceğiz, Dalaman ve Fethiye'de yaklaşık 300.000 dönümlük arazi, çiftlik, orman vs.'ye sahip olan hıdiv, dubaları, tekneleri, kamyonları, inşa ettirdiği yollar, çektiği telefon hatları, yaptığı kereste ticareti ile de bölgedeki varlığını güçlendirmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte ilan edilen seferberlik kapsamında bazıları bedeli karşılığında, bazıları da harbiye mazbatası verilerek sonradan mahsuplaşılacak üzere mallarına el konulmuştur. Savaştan sonra el konulan mallarının karşılığını ve savaş yıllarında çiftliğinin gördüğü tahribatın tazminini talep eden hıdivle arzu ettiği miktarda olmasa da mahsuplaşmıştır.

Hıdivliği sona eren Abbas Hilmi Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra da Türkiye'de ve zaman zaman Viyana'da yaşamını sürdürmüştür. Türk hükümeti hıdivin Osmanlı döneminden kalan borcunun tahsilinden vazgeçerek ve siyasi pasaportlar vererek Türkiye'deki yaşamında kolaylık sağlamıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşivler

a. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, Y.PRK.ASK, (Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat), 153/81, Lef.1.
BOA, Y.EE.KP, (Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı), 10/903, Lef.2, 3, 5, 6, 8, 9, 10.
BOA, İ.MTZ. (05), (İrade Eyalet-i Mümtaze Mısır), 34/1990, Lef.1.
BOA, İ.MTZ. (05), 34/1991.
BOA, Y.EE.KP, 10/911, Lef.3,4.
BOA, A. {MTZ. (05), (Sadaret Eyalet-i Mümtaze Mısır), 14.B/98, Lef.1-4.
BOA, A. {MTZ. (05), 39/28.
BOA, A. {MTZ.(05), 28/65.
BOA, A. {MTZ. (05), 27/46, Lef.1,2,3.
BOA, A. {MTZ.(05), 8-C/273, Lef.1, 2, 4, 7, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26.
BOA, İ.HUS, (İrade Hususi), 152/15.
BOA, BEO, (Babıali Evrak Odası Evrakı), 3017/226273.
BOA, BEO, 3400/254948, Lef.1, 2, 3.
BOA, BEO, 3400/254991, Lef.2.
BOA, BEO, 4635/347600, Lef.1, 4, 5, 7.
BOA, BEO, 4635/347595.
BOA, BEO, 4635/347596.
BOA, BEO, 4636/347668, Lef.1, 2.
BOA, BEO, 4271/320300, Lef.1, 2.
BOA, Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 510/33.
BOA, Y.A.HUS, 510/137.
BOA, DH.MKT (Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî), 2879/67.
BOA, DH.SYS (Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 63/9, Lef.1, 2, 3, 4, 5, 7, 8.
BOA, DH.İD, (Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı), 75-1/79, Lef.1, 2, 3, 4, 5,6.
BOA, DH.KMS, (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı), 22/20.
BOA, DH.H, (Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı), 13/65, Lef.2.
BOA, DH.İD, 144-2/2, Lef.1, 3, 5, 7, 8.
BOA, İ.MMS, (İrade Meclis-i Mahsus), 184, Lef.1.
BOA, MV, (Meclis-i Vükela Mazbataları), 235.
BOA, DH.İ.UM, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı), 4-3/5-8, Lef.2, 3, 4, 5, 6.
BOA, DH.İ.UM.EK, (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ek), 60/9, Lef.1.

b. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- BCA, 30.18.1.1 (Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975), 24.32.16.
BCA, 30.18.1.1/13.17.10.

2. Kitap ve Makaleler

- Çelik 2007 Yüksel Çelik, "Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv II Abbas Hilmi Paşa 1874 1944 ve Hıdiv Kasrı", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu, V*, vol.2, İstanbul, s.401-420.
- Devellioğlu 1990 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara.
- Kızıltoprak 2023 Süleyman Kızıltoprak, "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 19. Yüzyılın İkinci Yarısından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Devleti ve Yeni Türkiye'nin Doğuşu* Cilt.1, (Editör: Neşe Özden ve diğerleri), Cilt.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, s.132-174.
- Şahin 1988 İlhan Şahin, "Abbas Hilmi II", *Türkiye D.V.İ.A.*, Cilt.1, s.25-26.

SUMMARY

The North African country of Egypt, which throughout its thousands of years of history had been under the rule of many states and civilizations, came under the rule of the Ottoman State in 1517 and was governed under the status of a privileged province. After gaining autonomous status in 1840, the governorship was entrusted to the descendants of Muhammad Ali Pasha of Kavala, and in 1867, the governors of Egypt were granted the title of Khedive, which was equivalent to the position of Grand Vizier. Appointed as the last Khedive of Egypt in 1892, Abbas Hilmi Pasha II began his exploration and discovery activities in the districts of Marmaris, Köyceğiz and Fethiye in the Menteşe Sanjak starting from 1899. He made efforts to acquire farm lands, particularly in the districts of Köyceğiz and Fethiye, and through inspectors and representatives holding the titles of "kethüda" and authorized by him, he conducted research on the sizes, characteristics, prices, locations and owners of the lands he intended to purchase. The Khedive, who sometimes acquired lands through consent and at other times through threats and intimidation, initially faced resistance from the Ottoman government, which deemed the transfer process inappropriate. However, the government changed its decision, citing that the practice was not in accordance with the Constitution (Kanun-ı Esasi), and allowed the transfer process, provided it was in compliance with laws and regulations.

Until 1910, Abbas Hilmi Pasha purchased 299,877 acres of state-owned (miri), foundation (vakıf), and private land from Köyceğiz, Dalaman and Fethiye for a total of 1,783,296 kuruş, and the transfer of ownership (ferağ) for these lands was completed. The Khedive's estates included 18 villages, with a total population of 3,367, consisting of both men and women.

The Khedive sometimes resorted to unlawful practices, encroaching on both private and state-owned lands and forests, and without applying to local authorities, he established mobile iron piers for his boats in the coves of Kille and Sarsala. While constructing roads and erecting telephone poles for the lands he purchased, he caused

harm to many landowners along the route and obstructed the local population's access to state forests. Some of the local residents, disturbed by the illegal activities of the Khedive and his authorized representatives, directly filed complaints with the Office of the Grand Vizier (Sadaret), while others filed lawsuits at the Köyceğiz Magistrate Court in an attempt to recover the lands the Khedive had acquired.

The Khedive's inspector and kethüda, who were assigned to the Khedive's estate, acted unlawfully by not sending individuals who were summoned by the gendarmerie due to military service orders and preventing the person who was supposed to testify in court from going to the courthouse. Upon the complaint of local authorities, all those responsible, along with the armed and uniformed Khedive soldiers assigned to protect the Khedive's estate, were removed from the estate.

The government granted the Khedive permission to build a road between his estates and the Sarsala cove, on the condition that the pier location and the gravel road forming the transportation route would be kept open to the public, and that a guarantee note would be provided ensuring that no private rights would be claimed on the coast or inland under the pretext of construction. The local authorities and the government, considering that the Khedive's request to establish a pier at Sarsala could contribute to the region's economy, deemed it appropriate. The Köyceğiz district governorship, the Gendarmerie Command, and the Menteşe subprovince proposed that the state purchase the lands in Sarsala and its surrounding areas from their owners to prevent the Khedive from acquiring them. They also suggested the establishment of a district in Dalaman, thinking it would contribute to maintaining order in the region, which was far from the government centre. The district organization could only be established on November 1, 1913.

In March 1914, just before World War I, rumours spread that the Khedive intended to sell his estates to the Italians. As a result, the Egyptian Extraordinary Commission was asked whether the Khedive had attempted to sell his estates, and the commission reported that the rumours were unfounded.

At the beginning of the war, with the declaration of mobilization, the Khedive's estates in Köyceğiz, Dalaman and Fethiye, along with his roads, eight cargo trucks, buoys, animals and medicinal supplies, were confiscated in exchange for a military certificate (harbiye mazbatası). During the war, developments such as the deterioration of the roads on the estate, the destruction of forests, some of the trucks remaining in the Greek-occupied area and the sinking of the buoys led to a dispute between the government and the Khedive, as the government failed to comply with the agreements and commitments regarding the use of land, forests, trees and roads. The Khedive, claiming to have been wronged, demanded compensation for his losses. The Ministry of War and other institutions, aware of the Khedive's grievances and finding him to be in the right, believed that it would be appropriate for the matter to be resolved through reconciliation without the Khedive taking it to court. It was decided that the issue would be resolved by the Military Tax Commission (Tekâlif-i Harbiye Komisyonu) and that the compensation amount to be paid would be determined by experts in the field (ehl-i hibre). The commission decided that a military certificate (harbiye mazbatası) worth 38,000 lira

should be issued as compensation for the confiscated goods, and that a voucher of 1,500 lira in cash should be provided for each of the trucks.

However, the Khedive's inspector, Ahmet Hikmet Bey, proposed that the assessed value be reviewed and reconsidered due to the bankruptcy of the factory that manufactured the trucks. The Istanbul Military Tax Commission (İstanbul Tekâlif-i Harbiye Komisyonu) stated that the bankruptcy of the factory was not sufficient grounds for reassessing the value and thus found no need to alter the previous decision. Although the issue was not resolved in the manner the Khedive desired, it was concluded without being taken to court. After the outbreak of the war, the Khedive, unable to return to Egypt, lived abroad and occasionally in Turkey until his death. The governments of the Republic of Turkey abandoned the collection of the Khedive's debts from the Ottoman period and issued him a political passport, which was to be renewed when it expired.